

İKTİSAT POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE TEK PARTİ DÖNEMİ HÜKÜMET PROGRAMLARINDA SOSYAL POLİTİKA HEDEFLERİ (1923-1939)

Uzm. Fatma ÖZDOĞAN, ozdogan.fatma@gmail.com

Doç.Dr. Abdulkadir DEVELİ, a.kadirdeveli@yahoo.com

Özet

Bu araştırmanın amacı, Tek Parti döneminde uygulanan iktisat politikaları çerçevesinde hükümet programlarında sosyal politika alanına dair hedeflerin incelenmesidir. Bu amaçla sosyal politika alanında hem yasal hem de uygulamada gerçekleştirilen çalışmaların liberal iktisat politikalarının ağırlıklı olarak hakim olduğu 1923-1929 yıllarında ve devletçi iktisat politikalarının uygulandığı 1930-1939 döneminde hükümet programlarında sosyal politika hedeflerinin neler olduğu incelenmiştir. Araştırmada liberal dönemde kurulan 5 hükümetin ve devletçi iktisat politikaları döneminde kurulan 6 hükümetin programları esas alınmıştır.

Araştırmanın bulgularına göre, liberal iktisat politikaları döneminde hükümet programlarında sosyal politikaya ilişkin sınırlı önleme ve tedbirlere yer verilmiş, devletçi dönemde ise hükümet programlarında sosyal politikaların hem yasal hem de uygulama alanında daha geniş yer bulduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Devletçilik, Liberalizm, Sosyal Politika, Tek Parti Dönemi.

SOCIAL POLICY GOALS IN SINGLE PARTY GOVERNMENT PROGRAMS WITHIN THE FRAMEWORK OF ECONOMIC POLICIES (1923-1939)

Abstract

The aim of this research is to examine what are the goals of social policy in the programs of governments within the framework of economic policies implemented in the Single Party period. For this purpose, the social policy targets were examined in the government programs in 1923-1929, when liberal economic policies were dominated by both legal and practical studies in the field of social policy, and in the period of 1930-1939, when statist economic policies were implemented. The sample of the study was determined as 5 government programs established during the liberal period and 6 government programs established during the statist economic policies period.

According to the findings of the study, in the liberal economic policy period, limited programs and measures related to social policy were included in the government programs, while in the statist period, it was found that social policies had a wider place in both the legal and the implementation areas.

Keywords: Etatism, Liberalism, Social Policy, Single Party Period.

Giriş

Sosyal politikaya eşlik eden kavram ve kurumlar aynı zamanda siyasal, ekonomik ve kültürel süreçler üzerinde etkilidir. Sosyal politikanın hareket noktası olarak aldığı adalet, hakkaniyet, eşitlik, adil paylaşım, fırsat eşitliği, toplumsal denge, ekonomik denge gibi kavramlar aynı zamanda medeniyetleri şekillendiren kavramlardır. Sosyal politikanın ilgilendiği alanlar

yoksulluk, eğitim, sosyal güvenlik önlemleri ve çalışma hayatı olmak üzere dört temel alanla tanımlanabilir (Buğra ve Keyder, 2008: 9).

Sanayi Devrimi ile ilk sosyal politika tartışmaları başlamış, sosyal sorunların çözümüne yönelik çabaların kapsamı genişleyerek devletlerin ana gündem maddelerinden biri haline dönüşmüştür. Sosyal politika tarih boyunca sürekli değişime uğrayarak, sosyal sorunlara çözüm bulmaya yönelik çaba içerisinde olmuştur (Şenkal, 2017:13-28). 1880’lerde sosyal sigorta alanında yasal bazı düzenlemelerle başlayan ilk sosyal politika önlemleri, İkinci Dünya Savaşına dek tüm dünyada yavaş yavaş yaygınlık kazanmıştır. Ancak savaş sonrası gelişen Keynesyen politikaların etkisiyle geleneksel ilişkilerin çözülmesi, toplumda yaşanan özgürlük ve eşitlik taleplerinin yükselişi gibi etkenler ekonomideki liberal politikaların yerini müdahaleci bir anlayışa bıraktığı gözlenmiştir. Devletin toplumsal ve ekonomik alana ne ölçüde müdahale etmesi gerektiği ve bu müdahalenin niteliğinin ne olması gerektiği tartışmaların odağına oturmuştur.

Bu çalışmanın temel problemi liberal iktisadi politikaların uygulandığı 1923-1929ve devletçi iktisadi politikaların uygulandığı 1930-1939 dönemleri itibariyle sosyal politikaların hükümet programlarında nasıl şekillendiğinin incelenmesidir. Korkut Boratav bu süreci iktisadi açıdan değerlendirerek üç ayrı ana döneme ayırmaktadır (Boratav, 2018: 15-16). İktisadi açıdan yapılan bu dönemlendirmede 1923-1929 dönemi “dışa açık ekonomi koşullarında yeniden inşa” olarak tanımlanmaktadır. İkinci dönem “özel sermayeye dayanan himayecilik-ithal ikamesi” dönemi korumacı-devletçi sanayileşme” dönemi olarak 1930-1932 yıllarıyla sınırlandırılmış, üçüncü dönem ise 1933 ve 1939 arasındaki “devletçilik-himayecilik” olarak ele alınmıştır (Boratav, 1977: 41). 1930 ve 1932 yılları ise devletçiliğin gerek kurucu kadro tarafından gerekse Cumhuriyet Halk Fırkasının Parti Programları aracılığıyla dile getirilip hazırlık aşamalarının yaşandığı dönem olarak yorumlanabilir.

Bu çalışmada,ilk araştırmanın ana kavramı olan sosyal politikanın dünyadaki tarihsel gelişimi üzerinde durularak, sosyal politika tanımına yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye Cumhuriyeti Devletinin devrıldığı iktisadi ve sosyal politika mirasının Cumhuriyet dönemine etkileri değerlendirilmiştir. Liberal iktisat politikalarının uygulandığı 1923-1929 yıllarından devletçi iktisat politikalarının uygulandığı döneme geçişin nedenleri ve iki dönemde uygulanan iktisat politikalarının sonuçları üçüncü bölümde yer almıştır.Dördüncü bölümde ise tek parti döneminde liberal ve devletçi iktisat politikaları dönemlerinde hükümet programları çerçevesinde sosyal politika alanında alınan tedbir ve önlemlerin iki dönem itibariyle

karşılaştırılması yapılmıştır. Son bölümde ise konuya ilişkin genel değerlendirmelere yer verilmiştir.

1. Sosyal Politikaların Tarihsel Gelişimi

Sanayi Devrimi öncesinde sosyal politika aktörü olarak aile, akrabalık ve toplumsal dayanışma, sosyal yardım ve hayırseverlik çerçevesinde örgütlenirken, sanayi devrimi sonrasında devlet sosyal politika aktörü olarak sorumluluk almıştır. 19.yüzyılın sonuna gelindiğinde devlet, sosyal politika aktörü olma vasfını kazanmıştır. Bu ise 20.yüzyılın sosyal devlet anlayışına yol açmıştır. 1945-1975 yıllarında refah rejimlerinin çeşitlenerek gelişmesi söz konusu iken 1970'lerde yaşanan ekonomik krizlerle birlikte 1980 sonrası dönemde yeniden aile, yerel yönetimler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları sosyal politika aktörleri olarak görev üstlenmeye başlamıştır (Taşçı, 2017: 9). Sosyal politikaların gelişimiyle birlikte refah devleti kavramı ilk kez 19.yüzyıl Almanya'sında Bismarck dönemindeki uygulamalarda görülmeye başlanmış ancak kavramsal anlamda olgunlaşması İkinci Dünya Savaşı koşullarından beslenerek gündeme gelen Beveridge tarafından kaleme alınan 1942 tarihli raporla birlikte olmuş ve genişletilmiş bir refah devleti anlayışına doğru gelişme sağlamıştır (Briggs, 1961: 221-222).

Esping-Andersen, devletin vatandaşların sosyal refahını temin etmek amacıyla sorumluluk alma yöntemlerinin sosyal politika tanımını içerdiğini belirtmektedir. Sosyal politikanın kapsamına ilişkin farklı yaklaşımlar tanımlamada dar ve geniş kapsam şeklinde ikili bir ayrımı zorunlu kılmıştır (Esping-Andersen, 1990: 19). Dar anlamda sosyal politika, "çıkarları uyuşmayan sınıflar arasında tırmanan çatışmaları önleyerek toplumsal uyumu garanti altına almak" (Şenkal, 2017: 21; Koray, 2008: 33) şeklinde tanımlanmaktadır. Genel olarak dar anlamda sosyal politikanın odaklandığı alan çalışma yaşamında iş ilişkileridir. Geniş anlamda sosyal politika ise sosyal adalet ve eşitlik ilkesinden hareketle toplumdaki tüm kesimlerin sosyal refahı sağlama amacına yönelik olarak çözüm ve uygulama yöntemlerini inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanabilir (Özdemir, 2007: 32). Bu tanımdan hareketle "sosyal politika" ile "ekonomi politikası" arasında önemli bir bağlantının varlığına işaret eden Süleyman Özdemir, ekonomik olarak üretimde ortaya çıkan artık değerlerin insanların refahartışı için kullanılmasının iki alandaki ortaklığının göstergesi olduğunu belirtmektedir (Özdemir, 2007: 33).

Sosyal politika hedefleri temel başlıklar etrafında özetlenebilir. Bunlar: "Yeniden dağıtım politikaları yoluyla riskin en aza indirilmesi, piyasadan karşılanamayacak hizmetlerin kamu aracılığıyla sağlanması, refah arzı eksikliği ile sonuçlanacak dışsallıkları düzeltme gibi tedbirler ve

hedefler” şeklinde sıralanabilir (Kleinman, 2008: 161). Hedefe ulaşmada devletin yaptığı müdahale biçimleri ise üç biçimde hayata geçirilmektedir. Bunlar; “vergilendirme ve kamu harcamaları, bazı sorumlulukların özel sektör yada kâr amacı gütmeyen kuruluşlara devredilerek gerçekleşmesi ve son olarak devletin doğrudan hizmet sunması”dır (Kleinman, 2008: 162).

Sosyal politikaların içeriğinde neleri barındırdığı ise giderek genişleyen bir yelpazede özellikle sosyal devlet olma iddiasındaki devletlerin politika gündeminde yer almaktadır. Bu kapsamda bakıldığında birbirini tamamlayan pek çok alan sosyal politika konuları kapsamında sayılabilir: “Sosyal koruma, (yaşlılık, işsizlik, engellilik gibi dezavantajlı grup ve bireyleri kapsayan koruma politikaları), sosyal bakım, sosyal içerme, sağlık, eğitim, konut ve bireysel tüm sosyal hizmet alanında üretilecek kamu hizmetleri ve harcamaları, yoksulluğa ilişkin mücadele ve risk yönetimi, çalışma koşulları ve sosyal güvenlikle ilgili düzenlemeler, halk sağlığı, ayrımcılığa yol açan politikalarla mücadele (ırk, cinsiyet, yaş gibi kategorilerde eşitsizliğe yol açan uygulamaların fırsat eşitliği yaratacak politikalarla yeniden düzenlenmesi), kentsel politikalar, çevre koruma ve ekolojik konular ve tüketiciyi korumaya yönelik düzenlemeler” şeklinde geniş bir çerçeveden ele alınmaktadır (Kleinman, 2008: 162).

2. Türkiye Cumhuriyeti’ne Kalan Ekonomik ve Sosyal Politika Mirası

Birinci Dünya Savaşının ardından dağılan imparatorluğunun küllerinden doğan Türkiye Cumhuriyeti’nin inşasında Osmanlı’dan kalan altı asırlık birikimin önemli etkileri vardır. Bu süreçte Batı toplumları ile yaşanan ilişkiler; savaş ve anlaşmalar, yeni devletin şekillenmesine yönelik müdahalelerin yarattığı zeminde, yeni rejimin mimarlığını ve önderliğini üstlenen kadroların Osmanlı’ya ve Batı’ya ilişkin tutumları radikal değişimlerin önünü açmıştır.

Osmanlı döneminden devreden iktisadi miras Türkiye Cumhuriyeti’nin iktisadi yol haritasının belirlenmesinde etkili olmuştur. Duyunu Umumiye ile Cumhuriyet dönemine aktarılan borçların ödenmesi, yabancıların elinde bulunan demiryolları gibi bazı işletmelerin ve imtiyazlı yatırımların millileştirilmesi, ticaret ve sanayide sermaye birikimini sağlayacak “milli burjuvazi” yaratılması düşüncesi yeni inşa edilen devletin devir aldığı temel ekonomi politik öncelik ve sorunlardır (Boratav: 2018).

Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti’ne devreden iktisadi mirası kısaca özetlemek gerekirse “dünya pazarlarına ve yabancı sermayeye açılmış, tarıma dayalı bir yapı, merkezî devletin güçlü konumu, küçük üreticiliğin önemi ve yaygınlığı, dış borçlar, sınırlı sermaye birikimi ve dünya pazarlarına yönelik tarımın sürüklediği, özellikle 20.yy. başlarında belirginleşen,

ancak boyutlarını henüz yeterince saptayamadığımız bir büyüme eğilimi olarak sıralanabilir” (Pamuk, 1985: 723). İktisadi mirasın en önemli çıktısı ise art arda gelen savaşların sonucunda çalışabilir, nitelikli işgücünün yok olması ve ekonomik olarak ülkenin üretim kapasitesinin neredeyse yok denecek bir seviyeye düşmesidir.

Klasik Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun bir refah devleti olduğu vurgusunu yapan Halil İnalçık'ın bu saptamasının bir iddia olduğunu söyleyen Nadir Özbek, Osmanlı dönemi II. Mahmut ve Tanzimat sürecinde sosyal politika uygulamalarından söz edilebileceğini iddia etmektedir (Özbek, 2006: 10). Bu dönem sosyal politika alanında yapılanları özetleyen Özbek, koruyucu sağlık uygulamaları, sosyal güvenlik, eğitim ve yoksullukla mücadelede döneme damgasını vuran uygulamaları sıralamaktadır. 1800 başlarında başlayarak sosyal politika alanı hem devletin müdahale alanını genişletmiş hem de kurumsallaşmaya doğru bir dönüşüm süreci içinde gelişmiştir (Özbek, 2016:14). Sanayileşmenin Osmanlı toplumunda yavaş yavaş hissedilmesini izleyen süreçte özellikle emeğin örgütlenmesinde canlanmalar görülmüştür. II Meşrutiyet ile birlikte işçi grevlerine sahne olan toplumsal değişim de özellikle sosyal politika önlemleri çerçevesinde kurumsallaşmanın önü açılmıştır.

Halil İnalçık'ın (2005:36) Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik dönemde bir refah devleti olduğu vurgusu iyimser bir saptama olarak görünmektedir. Nadir Özbek, Osmanlı devletinde ancak II. Mahmut ve Tanzimat sürecinde sosyal politika uygulamalarından söz edilebileceği düşüncesindedir (Özbek, 2006:10). Bu dönemde sosyal politika alanında yapılanları özetleyen Özbek, koruyucu sağlık uygulamaları, sosyal güvenlik, eğitim ve yoksullukla mücadelede döneme damgasını vuran uygulamaları sıralamaktadır. 1800'lü yılların başlarından itibaren sosyal politika alanı, hem devlet müdahale alanını genişletmiş hem de kurumsallaşmaya doğru bir dönüşüm sürecine girmiştir (Özbek, 2016:14). Sanayileşmenin Osmanlı toplumunda yavaş yavaş hissedilmesini izleyen süreçte özellikle emeğin örgütlenmesinde canlanmalar görülmüştür. II Meşrutiyet ile işçi grevlerine sahne olan toplumsal değişim de özellikle sosyal politika önlemleri çerçevesinde kurumsallaşmanın önü açılmıştır. Bu dönemde sosyal güvenlik kapsamında çıkarılan ilk yasalar olan 1865 tarihli Dilaver Paşa Nizamnamesi ile 1869 tarihli Maadin "Nizamnamesi" çalışma yaşamında önemli düzenlemelere yol açmıştır (Dilik, 1985: 93)1860 tarihli Mecelle'de çalışanları koruyucu özellikte hükümler yer almıştır(Koray, 2008:165).Çalışma yaşamına ilişkin ilk sosyal politika tedbirleri arasında sayılabilecek bu düzenlemeler sonucunda işçilerin örgütlenme ve hak talepleri ise 1908 yılında II. Meşrutiyet sonrasında görülmektedir (Koray, 2008: 166). Bu örgütlenmelerin etkisiyle 1908 sonrasında yaşanan işçi hareketleri ve grevler, 1909 yılında Tatili-

Eşgal Kanunu ve 1909'da çıkarılan Cemiyetler Kanunu ile engellenme yoluna gidilmiştir (Makal, 1999: 42). Söz konusu kanunlar, Cumhuriyet döneminde geçerliliğini korumak suretiyle, işçi örgütlenmelerinin önünü kapamıştır (Makal, 1999: 43).

3. Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikalarının Değişim Seyri

Uzun ve sancılı bir çöküşün ardından işgali sona erdirerek bağımsızlığını ilan eden Türkiye Cumhuriyeti, bu tarihten sonra emperyalizme karşı amansız bir mücadele vermiştir. Bütün zorlukların üstesinden gelmek için iktisadi alanda atılması gereken adımlar bir taraftan bağımsızlığı güçlendirmeyi ve diğer taraftan toplum refahını yükseltmeyi hedeflemiştir.

Cumhuriyetin ilanı ardından gündeme gelen ağırlıklı sorunlara bakıldığında iktisadi yapının bağımsız bir devlet olma yolunda atılması gereken adımlarla eşdeğer olduğu görülür. Ne var ki halktaki yoksulluk ve çaresizlik büyüme ve kalkınma çabalarının önünde bir engel olarak durmaktadır. Üretim ve pazar ilişkileri, sanayileşme, dış ticaret, acil toplumsal ihtiyaçların temini, kamu hizmetlerinin yürütülmesi gibi pek çok hedef, devletin öncü ve kurucu rolünü zorunlu kılmıştır. Cumhuriyet Türkiye'si Osmanlı'dan hem ekonomik koşulları devralmış hem de İttihat ve Terakkinin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaygınlaşan "milli iktisat ve "milli burjuvazi" yaratma fikrine de sahip çıkmıştır (Tekeli ve İlkin, 1977:33).

Liberal iktisat politikaların uygulandığı 1923 - 1929 döneminde ekonomik göstergelere bakıldığında tarımın GSYİH içindeki payı %45'tir. 1927 sanayi sayımına göre "Teşvik-i Sanayi Kanunu" kapsamında sayımı yapılan toplam işletme sayısı 65245'tir. Çalışan sayısına bakıldığında bu işletmelerden %79'u küçük işletmeler sınıfına girmektedir. Bu üretim kapasitelerinin de küçüklüğünü göstermektedir. Ülkede 100 ve daha fazla sayıda kişi çalıştıran işletmelerinin sayısı 33'ü maden sanayi olmak üzere toplam 155'ten ibaretti (Tekeli ve İlkin, 1977: 40). Maden sanayi dışındaki işletmelerin %44,3'ü temel besin maddeleri üreten işletmeler iken geri kalan %23.83'ü ise dokuma sanayi alanında faaliyet gösteren işletmelerdi (Yerasimos , 1976: 1293).

Liberal iktisat politikaları döneminde ekonomik göstergeler açısından unutulmaması gereken savaştan yeni çıkmış ülkenin yeniden inşa sürecinde, terhis edilmiş askerlerin topraklarına dönüp üretime katılmaya başlamasıdır. Bu nedenle yıllık ortalama büyüme hızında oldukça önemli bir artış gözlenmektedir. Boratav, 1924-1929 yılları arasında yıllık ortalama büyüme hızını yüzde 8,6 olarak vermektedir (Boratav, 2018: 287). 1930-1939 yıllarını kapsayan ve devletçi iktisat politikalarının uygulandığı dönemdeki yıllık ortalama büyüme oranı ise %5,8'dir. 1940-1948 yıllarını kapsayan ve savaş ekonomisinin baskın karakter olduğu yıllarda ise ortalama büyüme hızı %0,7 olarak tespit

edilmiştir (Boratav, 2018: 287). 1924-1948 yılları ortalama büyüme hızı ise %3,8'dir. Genel itibariyle büyümede bir dalgalanma görülmektedir. Ancak bu dalgalanmaların tek başına ülke koşullarından kaynaklandığı söylenemez. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve 1939 yılı sonrası yaşanan II. Dünya Savaşı bu dalgalanmalarda dikkate alınması gereken dış faktörlerdir.

1923- 1929 yılları arasında ülkede izlenen liberal iktisat politikası kapsamında özel girişimcinin teşvik gördüğü ve desteklendiği, yabancı sermayenin girişine müsaade edildiği, iktisat tarihçileri arasında yaygın bir görüştür (Boratav, 2018; Kuruç, 1987; Tezel, 1982). Bununla birlikte 1923 yılından sonra izlenen iktisadi politikaların gerçek anlamda liberalizmin özelliklerini taşımadığını ifade eden Trak, liberalizmin devletin ekonomik süreçlere katılmaması olarak algılandığında dönemin bu şekilde okunmasının yanlış olacağını belirtir (Trak, 1983: 1086). Boratav (2018: 43), benzer bir çıkarımla bu dönemi tam bir liberal ekonomi olarak değerlendirilmenin önünde tekelleşme, devletleştirme gibi unsurların varlığına dikkat çekmektedir.

Dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye de krizden yoğun olarak etkilenmiştir. 1929 dünya buhranının tüm ülkelerdeki genel sonuçlarını dört ana başlıkta toplayabiliriz (Kazgan, 2008:2). Bunlar; tarım ürünlerindeki fiyat düşüşü, dış ticaret hadlerinin değişimi, ihracat pazarlarındaki daralma ve dış kredinin azalışı olarak sıralanabilir. Bu dönemde Merkez Bankasının kurulmuş, paranın değerini korumaya yönelik kanunların çıkarılmış ve yanı sıra yerli malları tüketimini artırmak ve tasarrufu teşvik amacıyla 'Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti' gibi bir kurum oluşturulmuştur. Dış ticaretteki düşüşler, ihracatında birincil maddelerin ağırlık taşıdığı Türkiye ekonomisinde, krizin yoğun şekilde hissedilmesine yol açmıştır. Ekonomilerin içe kapandığı bu dönemde devletçi iktisat politikalarına yönelen Türkiye, temel gereksinim maddelerinin üretimi ve temel altyapı yatırımlarına öncelik vermiştir. Kriz karşısında alınan önlemler Türk parasının değer kaybını önlemek ve dış ticaret açıklarından korunmak şeklinde gerçekleşmiştir (Coşar, 1995:12).

1929 krizi sonrasında Türkiye'deki krizin temel çıktıları para değerinin düşmesi, dış ticaret açıkları, ulusal gelirin küçülmesi, halkın satın alma gücünün düşmesi ile birlikte ihracat malları fiyatlarının aşırı düşmesi ve dış ödeme güçlüklerinin artmasıdır. Buhran sonuç itibariyle dış ticaret alanında devlet müdahalesinin artmasına, kambiyo kontrolü ve tarım ürünleri fiyatlarının korunmasına yönelik tedbirlerin ivedilikle alınmasına yol açmıştır (Avcıoğlu, 1976: 447). Krizin ülke içinde yansımaları ise daha çok nüfusun %80'nin yaşadığı tarım kesiminde, tarımsal üretimde ortaya çıkmıştır. Kriz döneminde tarım mallarının fiyatı %60 düşerken sanayi ve ithal mallardaki düşüş %15-20 civarında gerçekleşmiştir (Coşar , 1995: 263). Bu nedenle nüfusun yüzde seksenlik kısmı krizin sonuçlarından derinden etkilenmiştir. Buna karşılık dış ticarete açık verilmesi, bütçe

açıkları gibi para sıkıntısının yaşandığı dönemde bile milletvekili ve bürokrat maaşlarında önemli artışlara gidilmiştir (Avcıoğlu, 1976: 417).

Ülkenin bekasına odaklanan devletin, hızlı kalkınma ve sanayileşme hedefleri içine istihdam ve yoksulluk yanlısı politikalar yerleştirmemesinin bir sonucu olarak halkın gereksinimlerini ihmal eden bir anlayışla bütçelerin düzenlenmesi, giderlerin sınırlandırılması halkın tepkisini ortaya çıkarmıştır. Bu tepki 1930’larda “güdümlü muhalefet” olarak kurdurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasına halkın gösterdiği ilgi ve destek ile ortaya çıkarılmıştır (Teziç, 1977: 71).

Dünya buhranı sonrasında Türkiye yeni bir yol haritası ve yeni bir ekonomi politikası arayışına girmiştir. Liberal iktisat politikalarının dünyayı getirdiği kriz sonrasında liberalizm hem Türkiye’de hem de dünyada etkisini yitirmiştir. Sovyetler Birliği’nin 1928 yılında Yeni Ekonomi Politika çerçevesinde devlet eliyle sanayileşmeye yönelmesiyle Birinci Beş Yıllık Planı yürürlüğe koyması deneyiminden etkilenen Türkiye, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planını (BBSP) devreye sokmuştur (Coşar, 1995: 11). Bu plan için hem uzmanlara rapor hazırlanmış hem de kullanılacak finansmanın temini için dış borçlara başvurmuştur. Birinci Beş Yıllık Planda 44 milyon liralık harcama öngörülmüş ancak toplam yatırım bütçesi 100 milyon lirayı bulmuştur. Daha sonraki İkinci Beş Yıllık Planın maden ve ağır sanayi ağırlıklı yatırım bütçesi için 45 milyon tespit edilmesine rağmen savaş koşullarında bu planın uygulamaya geçmesi mümkün olamamıştır (Yerasimos, 1976:1304).

Sovyetler Birliği’nden 8 milyon dolarlık kredi ile başlayan dış borçlanma, 1936’da Karabük Demir Çelik Fabrikası yapımının bir İngiliz firmasına verilmesi vesilesiyle İngiltere’den alınan 3 milyon sterlin (18 milyon TL) ile devam etmiştir (Coşar, 1995: 265). Sovyetlerden alınan 8 milyon dolarlık kredi Kamu İktisadi Teşekküllerinin kurulmasında etkili olmuştur (Avcıoğlu, 1976:447). Devletçi sanayileşmenin finansmanında kullanılan üçüncü kredi, yine İngiltere’den temin edilmiştir. İngiltere kendisinden satın alınacak sanayi makineleri için 10 milyon sterlin, savunma araç gereçleri için 6 milyon sterlin olmak üzere toplam 100 milyon TL karşılığı borç vermiştir (Coşar, 1995:265). Görüleceği üzere bu borçlanmalar ağırlıklı sanayi yatırımlarında kullanılmıştır

Devletçi iktisat politikalarının başlangıç aşamasında 1930 – 1931 yıllarında korumacı bir politika izlenmiş ve dış ticaret ve kambiyo rejimlerinin denetlenmesiyle yetinilmiştir (Boratav, 2018: 71). Ancak sonrasında özellikle 1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Kurultayında(Cumhuriyet Halk Fırkası, 1931: 5) devletçiliğin bir ilke olarak parti programına girmesi ve 1937 yılında anayasaya girişi sonrasında katı uygulamalara zemin hazırlanmış,

liberalizmde neredeyse yasaklanmıştır(Yılmaz, 2005: 197). 1933 yılında Celal Bayar'ın İktisat Vekaletine getirilmesi katı devletçilik anlayışının biraz olsun özel teşebbüs lehine frenlenmesi anlamı taşıyordu. Sümerbank'ın kurulduğu 1933 yılında özel girişimciye sanayi alanında 1 milyon 365 bin lira, ticaret alanında 365 bin lira kredi vermesi bu bağlamda anlam ifade eden bir adımdır (Avcıoğlu, 1976: 460).

4. Tek Parti Dönemi Hükümet Programlarında Sosyal Politika Hedefleri

Cumhuriyet dönemi sosyal politika eğilimlerinin çerçevesini çizen temel olgu, devletin iktisadi kalkınmaya dönük enerjisini nasıl yöneteceği ile ilgilidir. Bir taraftan atılacak adımların milli ve yerli olmasına dönük kaygılar diğer taraftan ağır yoksulluk tablosu içindeki çaresiz halkın sorunlarına dönük acil eylem planları, ideolojik ve siyasi tartışmaların gölgesinde ilerlemiştir. Cumhuriyet dönemi iktisat politikaları yoksulluğu yenme ve halkın refahını artırma yanında sanayi ve tarımı güçlendirme, salgın hastalıklarla mücadele ve azalan nüfusu artırma gibi hedeflerle bir sosyal politika perspektifine sahip olsa da bu alanda atılan adımların, oluşturulan kurumların, sağlanan hizmetlerin ve genel bütçeden ayrılan kalemlerin parlak bir görüntü verdiği söylenemez.

Liberal iktisat politikalarının uygulandığı 1923-1929 döneminde toplam 5 hükümet kurularak programlarını meclis de sunmuştur. Devletçi iktisat politikalarının yoğun olarak hakim olduğu dönem ise 1933-1939 yılları arasındadır. Devletçi iktisat politikalarının uygulamaya geçişini simgeleyen 1930 -1932 yılları ise hem devletçiliğe geçiş hem de parti programına yansıdığı yıllar olarak kabul edilmektedir (Boratav, 2018; Cumhuriyet Halk Fırkası, 1931).Liberal iktisat politikalarının uygulandığı dönemdeki hükümet programlarında sosyal politikaya dair çok az hedef yer almıştır. Sosyal politikanın alt unsurları olan sosyal güvenlik, çalışma hayatına dair haklar, sosyal yardım ve sosyal koruma ve yoksullukla mücadele gibi tüm kesimlerin sosyal refahını sağlama amacına yönelik çözüm ve uygulama yöntemlerini içeren sosyal politika alanına dair kapsamlı bir gündeme bu dönem programlarında rastlanmamaktadır (Özdemir, 2007: 32).

Cumhuriyet öncesinden kalma sosyal yardım ve hizmet kurumlarının ihyası bu dönemde önemli sosyal politika çalışmaları olarak göze çarpar. Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal, Evkaf Umum Müdürlüğü, Darülaceze, Darüşşafaka gibi kurumlar sosyal yardım ve sosyal hizmet yükünün büyük bir kısmını göğüslemek zorunda kalır.1930 yılında çıkarılan Belediyeler Kanunu sonrasında ise sosyal yardım alanında belediyelere de sorumluluk verilerek bu alanda boşlukların hem cemiyetler hem yerel yönetimlerce doldurulmasına çaba gösterilmiştir. Dönemin baskın eğilimi; yoksullukla mücadelede hayırseverlik vurgusu üzerinden gönüllü faaliyetlerin teşvik edilmesidir. Devlet,

yoksullukla mücadelede 1923-1946 döneminin tamamında sorumluluk üstlenmeyip bu konuda sivil toplum kuruluşları aracılığıyla varlıklı halkı merhamet vurgusuyla birlikte göreve çağırmıştır (Buğra, 2018: 99). Ancak yerel düzeyde belediyelere bu konuda sorumluluk yüklemiştir.

Her iki dönemde genel olarak sosyal politikaların tedbir ve önleme faaliyetlerinden sorumlu bakanlık "Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti (SMIV)" olarak görülmektedir. Ancak bu vekaletin genel bütçe içindeki payı her iki dönem boyunca çok düşük düzeydedir. Bu paya bakıldığı takdirde sınırlı düzeyde bir hedef ve hizmet çerçevesi olduğu söylenebilir. Ancak bu bütçe rakamları dışında hükümetlerin hangi konuları öne çıkardığı ya da hangi alanlara daha fazla önem vererek yasal düzlemde düzenlemelere gittiği de son derece önemlidir.

Her iki dönemin sosyal politika anlayışı kamu ve özel olmak üzere ikili bir uygulama alanı oluşturmuştur. İlk dönemde devletin sosyal politika uygulamalarında zorunlu sosyal sigorta uygulamaları (emeklilik, yetim maaş ödemeleri gibi) dışında bir alanın bulunmadığı görülmektedir. İkinci dönemde ise devletin işveren olduğu işletmelerdeki sosyal politika uygulamaları (çalışma alanında maddi destekler, sağlık ve eğitim yardımları, giyecek ve yiyecek gibi sosyal yardımlar) konusunda sınırlı bir kesime hizmet götürdüğü gözlenmektedir. Sosyal politikaların uygulama alanında en fazla sorumluluk üstlenen ise yerel düzeyde sivil toplum kuruluşları ve belediyelerdir. Halkevleri de sosyal politikaların bir alt alanı sayılan sosyal yardım politikalarının uygulanmasında partinin yarı resmi yarı özel kurumları olarak görev yapan organlardan birisiydi. Ancak iki dönem boyunca sosyal politika konusu hayırseverlik-gönüllülük esasına dayalı olarak sürdürülmüştür. Hak sahibi olma durumu ise çok sınırlı bir kesimin yararlanabildiği bir alan olarak kalmıştır.

4.1.Liberal Dönem Hükümet Programlarında Sosyal Politika Hedefleri:

Liberal iktisat politikalarının uygulandığı 1923-1929 döneminde sosyal politika gündemi genel itibariyle savaştan çıkmış ülkenin nüfus artışı için halk sağlığı ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun yanında savaş sonrasında yetimlerin himayesi hükümetlerin önemli gündem maddelerinden birisiydi. Eytam (yetim) sandıkları bu nedenle önemsenen bir konu idi. Ayrıca dönemin önemli bir sorunu olan çocuk ölümlerine hem hükümet programlarında yer verilmiş hem de meclis görüşmelerinde sıklıkla gündeme getirilmiştir. Her bir hükümetin sosyal politika gündemi ise aşağıda özetlendiği şekliyle birbirinden çok az farklarla ayrılmaktadır. Liberal iktisat politikalarının uygulandığı ilk dönemde kurulan toplam beş hükümetin sırasıyla hangi tarihlerde görev yaptığı ve Başbakanları aşağıda sıralanmıştır.

1. I. İsmet İnönü Hükümeti (30 Ekim 1923-6 Mart 1924)

2. II. İsmet İnönü Hükümeti (6 Mart 1924-22 Kasım 1924)
3. Fethi Okyar Hükümeti (22.Kasım.1924-03.Mart.1925)
4. III. İsmet İnönü Hükümeti (3 Mart 1925-1 Kasım 1927)
5. IV. İsmet İnönü Hükümeti (2 Kasım 1927-25 Eylül 1930)

Birinci İnönü Hükümetinin hükümet programında sosyal politikaya dair bir unsura rastlanmamakla birlikte, hükümet programının tamamlayıcısı sayılabilecek parti programı niteliğindeki “9 Umde” başlıklı program beyannamesinde sosyal politika alanında birtakım önlemlerin alınmasına ilişkin hedefler yer almaktadır. Bunlar; köylüye vergi konusunda getirilen çözüm önerileri, askeri personelin sosyal güvenliğine dair iyileştirme, genel sağlık ve sosyal yardımla ilgili kurumların geliştirilmesi ve çalışanlar için koruyucu yasaların yapılacağına dair hedefler çerçevesinde sıralanmıştır (Tunçay, 1981: 354-356; *Atatürk'ün tamim, telgraf ve beyannameleri IV*, 2006: 516-517).

Birinci İsmet İnönü hükümeti döneminin önemli iktisadi gelişmeleri İzmir İktisat Kongresi ve Lozan Antlaşmasının iktisadi unsurlarıdır. İzmir İktisat Kongresi, liberal anlayışın temellerinin atıldığı kongre özelliği taşır. Kongrede işçilere yönelik talepler belirtilmiştir. 34 madde ile işçiye ve genel olarak çalışanlara yönelik hak talepleri sıralanmıştır (Ökçün, 1971: 430-434). Kongre kararlarında, milli sanayi ve üreticinin desteklenmesi, çiftçinin üzerindeki ağır aşar vergisinin kaldırılması, işçiye sendika ve grev hakkı tanınması, sanayicinin teşvik ve gümrük vergisi düzenlemeleriyle korunması, ihracatın desteklenmesi ve demiryollarının, üretimde pazar şartlarının iyileştirici bir unsur olarak geliştirilmesi gibi hedefler ön plana çıkmaktadır (Tezel,1982: 137-138). Atatürk, Kongre'deki konuşmasında geçen “Bizim halkımızı menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sınıf halinde değil; Çiftçinin sanatkâra, sanatkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, yekdiğerine ve amele muhtaç olduğunu, kim inkâr edebilir”(Atatürk'ün söylev ve demeçleri II (1906 – 1938) , 2006: 103-116)ifadelerle, ülkenin sınıflardan değil mesleki zümrelerden oluştuğunu vurgulayarak sınıf esasına dayalı örgütlenmelere sıcak bakmadığını ortaya koymuştur. Aynı konuşmada yabancı sermayeye açık kapı politikasının uygulanacağına ve liberal bir yol haritasının çizileceğine dair işaretler verilmiş ancak aynı liberal düşünce kapsamında işçiler lehine bir tutum ortaya koymamıştır (Tezel, 1982: 138). Kongrede alınan tavsiye kararları hükümetler tarafından önemle uygulamaya konmuştur. 1925 yılında aşar vergisinin kaldırılması, 1926 yılında çıkarılan Medeni Kanun ile özel mülkiyet hakkının sağlanması ve 1924 yılında İş Bankası'nın kuruluşu sonrasında ticari kredi imkanlarının sağlanması bu kararların gerçekleştirildiğini göstermektedir. Sanayi kredilerinin verilmesi amacıyla 1926 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası, 1927

yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması yine İzmir İktisat Kongresi kararlarının uygulandığına dair göstergelerdir (Tezel, 1982: 139). Ancak işçilere yönelik alınan koruyucu tedbirler sınırlı düzeyde kalmıştır. Bu konuda ilk dönem hükümetlerinin programı ve yasal zeminde yaşanan gelişmeler son derece sınırlı düzeyde kalmıştır.

Birinci İnönü Hükümetinin programını ve uygulamalarını etkileyen ve bir anlamda sınırlama koyan bir başka önemli husus Lozan Barış görüşmelerinin sonuçlarıdır. Lozan Antlaşmasının iktisadi hükümleri liberal dönemin belirleyici unsurlarından biri olmuştur. Osmanlı borçlarının 1929 yılından başlamak üzere ödenmesinin karara bağlanmış olması ve gümrük vergilerine getirilen “1 Eylül 1916 tarihinde yürürlüğe giren tarifelerin 24 Ağustos 1928 tarihine kadar geçerli olacağı kabul edilmesi” hükmü özellikle dış ticaret açısından ülkenin iktisat politikalarında belirleyici bir sınırlılık yaratmıştır (Boratav, 2006: 33-34). Siyasi kadroların ekonomi programlarını Lozan Anlaşması'ndaki ekonomik hükümlerin etkilediğini söyleyen Teziç, liberal politikanın Lozan Anlaşması aracılığıyla Türkiye'ye empoze edildiği görüşündedir (Teziç, 1977: 67). Anlaşmanın ekonomik hükümleriyle Türkiye, “gelişmemiş geri bir endüstri ile ve tehlikeli derecede aleyhte bir ticaret dengesiyle” (Lewis, 1993: 280) kalkınma ve sanayileşme süreçleriyle baş etmek zorunda bırakılmıştır. Bununla birlikte ülkedeki nitelikli işgücünün savaş ya da göçlerle kaybedilmiş olması, uluslararası ticaret hacminin on yıl öncesinin üçte birine düşmesi gibi koşullarda eklenince yeniden inşa sürecinde sanayileşme istenen düzeye ulaşamamıştır. 1923 sonrasında tarımsal üretimin hızla yükselmesine rağmen GSMH'nin savaş öncesi rakamlara ulaşması 1930'lu yıllarda gerçekleşmiştir (Zürcher, 2000: 240).

Bu çalışmanın kapsamı dâhilinde bakanlık bütçeleri incelendiğinde genel bütçe içinde sosyal politikaya yönelik harcamaların oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. Genel bütçe içinde özellikle sosyal yardım ve sağlık işlerinden sorumlu bakanlık olarak Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaletine (SMİV) her yıl genel bütçeden %2 ile %3 arasında değişen oranlarda ödenek ayrılmıştır. Bütçede sosyal politika kapsamında değerlendirilebilecek ödenekler SİMV bütçesinin yanında diğer bakanlıkların bütçe kalemlerinde yer almıştır. Liberal açık kapı politikalarının uygulandığı dönemde sosyal politikalara ayrılan bütçe miktarları Tablo 1'de görüldüğü üzere her hükümet döneminde oldukça sınırlı tutulmuştur. Birinci İnönü Hükümeti döneminde SMİV'e ayrılan bütçeler diğer bütçe dönemlerine göre görece yüksektir. Ancak bu oranlar yıllar itibariyle değişikliğe uğramıştır. 1927 ve 1928 yıllarında kabul edilen bütçe kanunlarında SİMV'nin genel bütçeden sırasıyla %1,65 ve %1,64 oranında pay alırken, bu oran 1928 yılında, iyimser iktisadi beklentilerin etkisiyle bir miktar arttırılmış ve 1929 yılında SMİV'nin bütçeden aldığı pay %1.97'ye yükselmiştir.

Tablo 1: Liberal Dönemde Genel Bütçeden SMİV'ne Ayrılan Bütçeler (1923-1929)

Bütçe Yılı	Yasama Dönemi	Genel Bütçe (TL)	SMİV Bütçesi (TL)	SMİV Bütçenin Oranı (%)
1923*	1. Dönem	-	-	-
1924	2. Dönem	140.433.370	2.968.331	2,11
1925	2. Dönem	183.932.767	4.860.205	2,64
1926	2. Dönem	190.103.544	3.649.005	1,92
1927	2. Dönem	194.454.619	3.203.400	1,65
1928	3. Dönem	207.169.388	3.396.553	1,64
1929	3. Dönem	220.408.481	4.395.678	1,97

*Cumhuriyet Hükümetlerinin ilk bütçesi 1924 yılına aittir (Cumhuriyet Halk Partisi, 1948: 39).

Kaynak: (TBMM Zabıt Ceridesi, 1924; TBMM Zabıt Ceridesi, 1925; TBMM Zabıt Ceridesi, 1926; TBMM Zabıt Ceridesi, 1927; TBMM Zabıt Ceridesi, 1928);(TBMM Zabıt Ceridesi, 1929; TBMM Zabıt Ceridesi , 1930).

1923-1929 yıllarında bütçeden sosyal politika önlemlerine ayrılan ödeneklerin çok sınırlı oluşu bu alanda sadece sağlık ve sosyal yardım kapsamında bazı uygulamaların gerçekleştirildiğini göstermektedir. Bütçe imkânlarının kısıtlılığı dışında çıkarılan bazı yasalar da ülkenin koşulları doğrultusunda uygulanmıştır. Bu yasalardan biri işçilerin hafta sonunda dinlenmelerini sağlayacak olan hafta sonu tatiline ilişkin çıkarılan yasadır.

Birinci İnönü Hükümet programının sosyal politika alanında yasal düzeyde yansımalarından biri olan Hafta Tatili Kanunu, 2 Ocak 1924 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanun ile nüfusu on bin ve üzeri olan yerleşim yerlerinde Cuma günü tatil kabul edilmiş, ancak o gün için ücret ödenmesi yasallaşmamıştır. Ücretli hafta sonu tatilinin yasallaşması için 1950 yılı beklenmiştir (Makal, 1999: 335).

Liberal dönemde kurulan ikinci hükümet olan II. İnönü Hükümeti 8 ay süreyle görev yapmıştır. İkinci İnönü Hükümeti bir program sunmamıştır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 91-92). Bununla birlikte İkinci İnönü Hükümeti döneminin yasal gelişmeleri bu dönemin sosyal politika uygulamalarına ışık tutmaktadır. 20 Nisan (1340) 1924 tarihli ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu bu hükümet döneminde liberal öğelerin ağırlık taşıdığı bir anayasa olarak çıkarılmıştır (Tanör, 1996: 236). Bu anayasanın ekonomik ve sosyal haklar bakımından zayıf kaldığı söylenebilir. “İlk öğretim Devlet okullarında parasızdır” hükmü sosyal politika kapsamında ele

alınacak tek maddesidir. Son derece liberal bir anlayışla hazırlanan anayasada ekonomik ve sosyal haklara değinilmemiştir (Makal, 1999: 330).

Dönemin üçüncü hükümeti Fethi Okyar tarafından kurulmuştur. Fethi Okyar Hükümetinin ağırlıklı gündemi "mübadele ve iskân" programlarıdır. Bunun dışında hükümet programında bulaşıcı hastalıklarla mücadele ederek nüfusun arttırılması, çocuk ölümlerinin azaltılması, eytam(yetim) sandıklarının güçlendirilerek korunması yanında eğitimde öğretmen açığının giderilmesi de öne çıkan başlıklar arasındadır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1924b: 397-400).Çiftçilere yönelik ise 17.02.1925 tarih ve 552 sayılı kanunla aşar vergisinin kaldırılması, Okyar hükümetinin yasal düzlemde getirdiği düzenlemelerdendir. Eytam sandıkları (Memur yetimlerine verilen aylıkların ödendiği sandık) ıslah ve düzenlenmesine yönelik hukuki düzenlemelere gidilmesi, bir mesai kanunu ile birlikte iş kanununun hazırlanarak yürürlüğe konması, kamu görevlilerinin çalışma ilişkilerine yönelik hukuki bir düzenlemenin yapılması, tarım kesiminde çalışanların desteklenmesi programda yer verilen sosyal politika kapsamındaki konulardır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 100). 1924 yılında Fransız İş Kanunu'ndan esinlenerek hazırlanan ve 120 maddeden oluşan "Mesai Kanunu" Meclise sunulmuş ancak yasallaşamamıştır (Talas: 1992).

Liberal dönemde dördüncü hükümet İsmet İnönü tarafından kurulmuştur. Üçüncü İnönü hükümeti 03 Mart 1925 – 1 Kasım 1927 tarihleri arasında iki yıl süreyle görev yapmıştır. Bu hükümet döneminde çıkarılan 4 Mart 1341 (1925) tarihli 578 sayılı Takrir-i Sükûn Kanunu'nun tek parti döneminin başlamasına zemin hazırladığı öne sürülmektedir (Tunçay:1981). Sosyal politika alanında çalışma ilişkilerine getirilen sınırlamalar açısından önem arz etmektedir. Yasa doğrudan sendikalara ilişkin bir düzenleme içermemesine rağmen,hükümete tanıdığı geniş inisiyatifle işçi örgütlerinin kapatılmasına zemin hazırlamıştır. Amele Teali Cemiyeti bu çerçevede dönemin en önemli örgütü olarak 1927 yılından sonra çalışmalarına ara vermiştir(Koç, 2003: 27).

15–23 Ekim 1927 tarihinde gerçekleştirilen CHF Büyük Kongresi bu hükümet döneminin önemli olaylarından biridir. “1927 Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ile 1927 Program Beyannamesi yayınlanmıştır (Cumhuriyet Halk Fırkası, 1927:1-40). Programın “Maarif Siyaseti” başlıklı bölümünde ilköğretimin zorunlu ve parasız olması maddesi öne çıkarken “İçtimai ve Sıhhi Siyaset” bölümünde yer alanlar ise dönemin parti ve hükümetinin sosyal politikalara ilişkin bakışını ve kapsamını yansıtmaktadır. Sosyal politikalara ilişkin detaylar “İçtimai ve Umumi Siyaset” başlığı etrafında toplanmıştır. Bu bölüm, nüfusun arttırılması, sağlık ve özellikle çocuk sağlığı, ailenin korunması gibi hedefleri içermektedir(Cumhuriyet Halk Fırkası, 1927: 28-29; Tunçay, 1981: 413-416).

III. İnönü Hükümeti döneminde çıkarılan önemli yasalardan biri 'Teşvik-i Sanayi Kanunu'dur. 28 Mayıs 1927 tarih ve 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun, İttihat ve Terakki iktidarı zamanında 1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu-u Muvakkatı gibi 15 yıl süreyle yürürlükte kalması öngörülmüştür (Tekeli ve İlkin, 1977: 65). Bu kanun, 1 Haziran 1942 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır (Boratav, 2006: 129). Kanunla özel sektör kuruluşlarına ücretsiz arazi tahsisi, hammadde ile aramalı ithalinde gümrük muafiyeti sağlanması ve sanayi kuruluşları için yer temini, vergi ve gümrük bağışıklıkları, ulaşım araçlarında taşıma ayrıcalıkları gibi kolaylıklar tanınmıştır (Boratav, 2006: 129). Ayrıca Bakanlar Kurulu kararıyla sanayi işletmelerine yıllık üretim tutarlarının yüzde onu kadar prim verilebilmesinin yolu açılmıştır. Özel sektörde yatırımcılara kamu kaynaklarından yararlanma imkanı sağlanmış ve adeta kar elde etmeleri güvence altına alınmaya çalışılmıştır (Beriş, 2015: 165). Teşvik-i Sanayi Kanunu iktisadi olarak özel sektördeki girişimcilerin geliştirilip milli iktisat çerçevesinde desteklenmesini amaçlamıştır. Bu kanunun önemli bir detayı ise Türk işçilerin teşvikten yararlanan işletmelerde istihdam edilmesine olanak sağlayan hükümlerdir. Nitelikli işgücü ihtiyacı karşısında kısa süreli yabancı işçi istihdamına ancak işin Türk işçilere öğretilmesi şartıyla izin vermiştir (Kepenek, 1983: 1763)

Üçüncü İnönü Hükümeti programında sosyal politikalara ilişkin oldukça dar kapsamlı hedeflere yer verilmiş olmasına rağmen çıkarılan yasalarla sosyal politika tedbirlerinin uygulamaya yansdığı görülmektedir. Bu yasalardan 22 Nisan 1926 tarih ve 818 sayılı "Borçlar Kanunu" sosyal güvenlik açısından dikkate değer hükümler içermektedir. İş kazalarına karşı önlem alınması gerektiğine dair hükümler içermekle birlikte, bugün bilinen şekliyle bir koruma ve tazminat öngörmemiştir. Yasanın 112. maddesi ise 'amele' kavramını içermektedir. 1923 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresi'nde 'amele' yerine "işçi" kavramının kullanımı tavsiye edilmiş olsa da yasada "amele" şeklindeki kullanıma devam edilmiştir. İşçiye işe gelmediği günlerde ücret ödenmesi, izin sürelerinin belirli zaman diliminde düzenlenerek sağlanması gibi koruyucu hükümlerin yanı sıra "umumi mukavele" adı altında toplu sözleşmeye dair birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Ancak bu düzenlemeler yasayla sınırlı kalmış ve uygulamaya geçmemiştir (Makal, 1999: 339). Türkiye'de sendikaların, örgütlü bir işçi sınıfının bulunmaması bu düzenlemelerin hayata geçirilmesini imkansız kılmıştır (Işıklı, 1996: 114).

17 Şubat 1926 tarih ve 339 sayılı "Medeni Kanun" ise özellikle dernekleşme konusunda 1924 anayasasına uygun bir düzenleme getirmiş, 53. ve 72. maddeleri liberal hükümler içermiştir (Makal, 1999: 336).

Liberal dönemin son hükümeti olan IV. İnönü hükümetinin programında öne çıkan başlıklar sosyal politika alanında hükümetler arasında bir değişim olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Cumhuriyetin beşinci hükümeti olan IV. İnönü Hükümetinin sosyal politika gündemi değişmemiştir. Hükümet programında öncekiler gibi nüfusu arttırmayı destekleyen sağlık politikalarına yer verilmiştir. Ancak dönemin sonunda çıkarılan iki yasa sosyal politika tedbirleri açısından en önemli yasal düzenlemelerdir.

3 Nisan 1930 tarihinde kabul edilerek 14 Nisan 1930 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan 1580 sayılı “Belediyeler Kanunu” bu hükümet dönemindeki önemli yasal gelişmelerden biridir (Belediyeler Kanunu, 1930, 14 Nisan; TBMM Zabıt Ceridesi, 1930a: 3-8).

1580 sayılı Belediyeler kanunu ile ilk kez yerel yönetimlere kimsesizler, muhtaçlar ve sakatlara yönelik sorumluluk yüklenmiştir. Kanunla yoksullara ilişkin bakım, koruma ve yardım konusunda belediyelere geniş çaplı görevler belirlenmiştir. Fakirlere parasız ilaç vermek, ücretsiz muayenehane açmak, fakirlere yatacakları yer temini gibi sosyal yardımların yanında sosyal güvenliğe ilişkin hükümler içerdiği görülmektedir. Belediye sınırları içerisinde yaşayanlar için tekaüt sandıklarının açılması gibi sosyal güvenliğe ilişkin tedbirler de yine belediyenin yetki ve sorumluluk alanına dahil edilmiştir (Belediyeler Kanunu, 1930, 14 Nisan).

Bir başka önemli yasal düzenleme ise 24 Nisan 1930 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe giren 1593 sayılı ‘Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’dur. (Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 1930, 6 Mayıs; TBMM Zabıt Ceridesi, 1930b: 63-79). Belediye Kanunundan hemen sonra kabul edilen bu kanunda sosyal politikaları ilgilendiren hükümler yer almaktadır. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu toplamda 309 madde ve 15 alt bölüm içermektedir. “Sıhhi Teşkilât” “Sâri ve Salgın Hastalıklarla Mücadele”, “Muhacerete Ait Sıhhi İşler”, “Çocuk Hıfzıssıhhası” ve “İşçiler Hıfzıssıhhası” başlıklı bölümlerde sosyal politikaya dair çeşitli hükümlere yer verilmiştir.

Sağlık sorunlarının 1923'ten itibaren Cumhuriyet hükümetlerinin temel sorunlarından biri olduğu gerek hükümet programlarında gerekse uygulamalarda net olarak görülmektedir. Ülke nüfusunun %50 sine yakını tehdit eden salgın hastalıkların varlığı bu konuda devlete birtakım yükümlülükler getirmiştir. 2 Mayıs 1920'de kurulan Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekaleti sağlıklı ve ‘gürbüz’ çocuklardan oluşan nesillerin yetiştirilmesini temel politika olarak benimsemiştir. Halk sağlığı alanında koruyucu önlemler içeren yasanın, “İşçiler Hıfzıssıhhası” başlıklı bölümünde çalışanları koruyucu hükümlere yer verilmiştir (Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 1930, 6 Mayıs).

Kadınlara doğum öncesi ve sonrası üçer hafta izin verilirken altı ay boyunca da emzirme izin hakkı tanınmıştır (madde 155, madde 177). Uluslararası Çalışma Örgütünün o zamanki tavsiye

kararının altıyar hafta olması, getirilen izinlerin yeterli olmadığı hükmüne varmak için yeterlidir(Talas, 1992: 88). Yasa ayrıca izinliye ücret ödenmesine ilişkin bir hüküm içermemektedir. 1936'daki İş Kanunu'nda kadınların yarım ücret alarak izin kullanması hükme bağlanarak bu yasanın boşluğu kapatılmıştır (Talas , 1992: 88).

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun çalışma yaşamında kadın ve çocukları koruyucu hükümleri ise altıncı ve yedinci bölümlerin 151-180. maddeler arasında yer almıştır. Çocuklara ilişkin 12 yaşından küçük çocukların maden ve sanayi kesimlerinde çalıştırılmamaları ve çocukların çalışma saatleri düzenlenerek 12–16 yaş arası gece çalışmalarının yasaklanması hükmü getirilmiştir (madde 174) Büyükler için ise gece çalışma süresi sekiz saat ile sınırlandırılmıştır (madde 175). Sürekli olarak asgari 50 işçi çalıştıran işverenler, işçilerin sağlık bakımı için doktor temin edecek, büyük veya kaza olasılığı yüksek işyerlerinde ise iş mahallinde ya da civarında sürekli doktorun bulunması sağlanacaktı. Hastanesi olmayan yerlerde veya şehir ve kasaba dışındaki yerlerde işyerleri hasta odası ile ilk yardım malzemelerini hazır bulunduracaktı. Yüz ile beş yüz arasında sürekli işçi çalıştıran işletmelerde bir revir, beş yüzden yüksek işçi çalıştıran işyerlerinde ise her yüz kişiye bir yatak düşecek şekilde hastane açmak da mecbur tutulmuştu (Madde 180)(Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 1930, 6 Mayıs). Ancak kanunun getirdiği bu hükümler, gerekli denetim mekanizması kurulamadığı için uygulamaya yeterince aktarılmamıştır (Talas, 1961:135).

Kanunun getirdiği diğer bir yenilik ise nüfus arttırmaya yönelik hükümlerdir. Bu hükümler hem sosyal yardım hem de sosyal güvenlik kapsamında değerlendirilebilir. Devletin resmi kurumlarında ücretsiz doğum yardımı (Madde 153), Hükümet ile belediye doktor ve ebelerinin yoksul kadınların doğumunda ücretsiz yardıma mecbur tutulması (Madde 154) sağlıklı - ulaşılabilir bir doğumu olanaklı kılması itibariyle nüfus artışını teşvik edici hususlardı. Kanun çocukların bakım ve korunmasına ilişkin hükümler de içermiştir. Örneğin terk edilmiş çocukların altı yaşına kadarki bakımında belediye, belediye bulunmayan yerlerde ise köy ihtiyar heyeti mecbur tutulmuş, altı yaşından sonra ise bu çocukların korunması ve tahsili Maarif Vekaletine bırakılmıştır (Madde 161) (Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 1930, 6 Mayıs).

Fakat nüfusu artışının ne kadar önemsendiğini gösteren hüküm, altı veya daha fazla çocuklu kadınlara para veya arzu edenlere para yerine madalya verilmesinin öngören hüküm idi (Madde 156) (Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 1930, 6 Mayıs). Bu hükmün gereğini yerine getirmek için bütçede her yıl bütçeye ödenek konduğu görülmektedir. Buna Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti bütçesinde açılan “İçtimai Yardım” faslında yer verilmiştir. **Tablo 2'**de 1932 ve 1939 yılı bütçelerinin karşılaştırılmasını da sağlayacak ödeneklere dair veriler gösterilmektedir. İçtimai

yardım bölümünde iki ayrı kalem mevcuttur. Bunlardan biri “hususî cemiyetlere yardım”, diğeri ise “çok çocuklu ailelere yardım” adı altında yapılan ödemelerdir. 1931-1948 yıllarını kapsayan süreçte “çok çocuklu ailelere” ödenen toplam miktar 4.5 milyon lira civarındadır (Cumhuriyet Halk Partisi, 1948:59). 1931 yılında 5.260 lira olan çok çocuklu ailelere yardım ödenek miktarı, 1932’de 4.700, 1933 ve 1934’te 7.000, 1935’te 13.743, 1936’da 14.000, 1937’de 50.000, 1938 ve 1939 bütçe yıllarında ise 75.000 lira olarak bütçeye eklenmiştir. Ancak bu miktarların ihtiyacı karşılamaktan uzak kaldığı 1938 yılı bütçe görüşmelerine yansımıştır. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş görüşmelerde bu bütçe ödeneğinin yetersizliğine değinmiş ve bu ödeneğe hak kazananların sıraya alındığını ve 1938 yılında halen 1932 yılına dair ödemelerin yapılabilirdiğini belirtmiştir. Hak edenlerin tümüne ödeme yapılabilmesi için bütçeye 750 bin liralık bir ödeneğin konması gerektiğine işaret etmiştir(TBMM Zabıt Ceridesi, 1938:166).

Tablo 2. SMİV "İctimai Yardım" Faslında Yer Alan Ödenekler (1930-1939)

Yardım Verilen Yer	Bütçe Yılları Ayrılan Ödenek Miktarı (TL)							
	1930	1931	1932	1933	1936	1937	1938	1939
Hususî cemiyetler yardım	2500	1500	1000	1000	1000	1000	1000	1000
Çok çocuklu ailelere yardım	---*	5260	4700	7000	14000	50000	75000	75000

* Hıfzıssıhha Kanunu’nun çıkarıldığı 1930 yılında bütçede bu ödeneğe yer verilmemiştir.

Kaynak: (TBMM Zabıt Ceridesi, 1933: 236; TBMM Zabıt Ceridesi, 1939b: 105)

Hem Belediyeler Kanunu hem de sağlık alanında genel şartları düzenleyen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu genel olarak hükümetin sosyal politikalara ilişkin görüşüne uygun bir şekilde çıkarılmıştır. Sosyal yardımların daha ziyade Hilal-i Ahmer gibi yardım kuruluşları aracılığıyla üstlenilmesi hükümetin bu konuda sorumluluk almak istemeyişinin ve bu alanda devleti sorumlu olarak algılamamasının bir sonucu olarak yasaların genel karakterine de yansımıştır.

08 Haziran 1930 tarih ve 1683 Sayılı “Askerî ve Mülkî Tekaüd Kanunu” ise bu hükümet döneminin önemli gelişmelerinden biridir. Bu kanun ile çalışanların emeklilik hakları bakımından dönemin sosyal politika yaklaşımını görmek bakımından önem arz eder. Böylece meseleye dair

dağınıklık giderilmiştir. Ancak kanunun yalnızca kamu çalışanlarını kapsadığı, bu yönüyle sınırlı kaldığı gözden kaçırılmamalıdır (Askerî ve Mülkî Tekaüd Kanunu, 1930, 11 Haziran)

Liberal iktisat politika döneminde kurulan beş hükümet programında yer alan sosyal politikalar Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti tarafından yürütülmüştür. Çalışma yaşamında getirilen sınırlı sayıda korumaya ilişkin düzenleme dışında, sosyal politika tedbirlerinin sivil ya da yarı resmi dernekler ve belediyeler eliyle yürütme yolunun tercih edildiği görülmektedir. Liberal dönemde devletin sosyal alana müdahalesi ancak çalışma yaşamında getirmiş olduğu yasalar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Yoksullukla mücadele gibi alanlarda ise devletin bütçesinden ayrılan sınırlı miktarlar ile daha ziyade yardım cemiyetlere bırakılmış bir alan olarak kalmıştır.

4.2.Devletçi Dönem Hükümet Programlarında Sosyal Politika Hedefleri

Devletçi iktisat politikaları dönemine geçişin iki önemli kırılma noktasından biri 1929 dünya ekonomik bunalımıdır. Diğeri ise Lozan Antlaşmasının gümrük vergilerinin sabit tutulmasına dönük hükmünün süresinin dolmasıdır. Gümrük vergilerine konmuş bu sınırlamaların kalkması iktisadi buhranın aşılmasında kalkmasıyla iktisadî buhranın aşılmasında müdahaleci ve himayeci iktisat politikalarının uygulanmasına zemin hazırlamıştır (Çavdar, 1992: 211-212). 1929 Dünya ekonomik buhranı yarattığı etkilerle iktisadi politikanın çerçevesinin değiştirilmesine bir gerekçe oluşturmuştur (Tekeli ve İlkin, 1977: 29-32).

Dünya ekonomik bunalımında ham madde fiyatlarının düşüşü ile bir önceki dönemde uygulanan açık kapı serbest ticaret politikasının ülke içindeki olumsuz etkileri yönetici kadro tarafından dikkatle incelenmiştir. Hükümetler, bu süreci ithal ikameci bir politikaya yönelerek yatırım süreçlerini başlatmış, çıkarılan bir dizi yasa ile zemin hazırlamışlardır. Bu yasalar; 20 Şubat 1930 tarih ve 1567 sayılı “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun”, 10 Haziran 1930 tarih ve 1705 sayılı “Ticarette Tağşişin Men’i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Kanunu”, 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı “TC Merkez Bankası Kanunu”, 3 Haziran 1933 tarih ve 2262 sayılı “Sümerbank’ın Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kanun”, 18 Haziran 1933 tarih ve 2299 sayılı ‘Ödünç Para Verme İşleri Kanunu’dur (Tokgöz, 2001: 66-67).

İktisat politikaları iki ana eksende sürdürülmüştür. Hem devlet tarafından kurulan ve işletilen sanayi yatırımları aracılığıyla hem de dış ticarete getirilen korumacı politikalar ve fiyat mekanizması üzerinde kurulan kontrol yoluyla devletçi iktisat politikaları uygulamaya konulmuştur.

Devletçi iktisat politikalarının ağırlıklı olarak uygulandığı 1930-1939 yıllarını içine alan dönemde toplam 6 hükümet kurulmuştur. Bu hükümetlerin hangi tarihlerde görev yaptığı ve sırasıyla Başbakanlarının isimleri aşağıda sıralanmıştır.

1. V. İsmet İnönü Hükümeti (27 Eylül 1930-4 Mayıs 1931)
2. VI. İsmet İnönü Hükümeti (4 Mayıs 1931-1 Mart 1935)
3. VII. İsmet İnönü Hükümeti (1 Mart 1935-1 Kasım 1937)
4. I. Celal Bayar Hükümeti (1 Kasım 1937 -11 Kasım 1938)
5. II. Celal Bayar Hükümeti (11 Kasım 1938-25 Ocak 1939)
6. I. Refik Saydam Hükümeti (25 Ocak 1939-3 Nisan 1939)

Beşinci İnönü hükümeti programında yeni vergilerin konulacağı, Türk parasının değerinin korunmasına yönelik tedbirlerin alınacağı ve memur maaşlarının günün koşullarına göre yeniden düzenleneceği öncelikli konular olarak öne çıkarılmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1930d: 35). V. İnönü hükümeti programında ilk kez işçilerin durumunun düzeltilmesinden bahsedilmiştir. 10 Mayıs 1931 yılında toplanan CHF Üçüncü Büyük Kongresi'nde CHF Programı üçüncü kısmında, "Amele ve işçilerimiz, iş kanunu" bölümünde "say ile sermaye arasında ahenk tesisi ve bir İş Kanunu ile ihtiyaca kafi hükümlerin vaz'ı Fırkanın mühim işleri arasındadır" ifadeleriyle işçilerin durumuna değinilmiştir (Cumhuriyet Halk Fırkası, 1931: 33). İlk İş Kanunu tasarısının 1924 yılında hazırlıklarının yapılmış olmasına rağmen yasalaşamadan geri çekilmesi dışında hükümet programlarında bu konuya hiç rastlanmamış olması tesadüf değildir. Nihayet V. İnönü hükümeti programında değinmek suretiyle bu hususta bir kararlılık ortaya koymuştur.

Hükümet programında yer alan bir diğer konu memur maaşlarında öngörülen artışa ilişkindir. Maaşların ödenmesindeki aksaklıklar her ne kadar hükümet programında yer almasa da dönemin gazetelerine yansıyan önemli bir husustur. Bu dönemde gazetelerde özellikle emekli, dul, yetim ve öğretmenlerin maaşlarının geç ödenmesi şikâyet konusu olarak gazetelerin manşetlerinde sıklıkla yer almıştır (Öztamur, 2004:183).

Ayrıca önceki hükümet programlarında olduğu gibi toplum sağlığı ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele bu hükümet programında da yer bulmuştur. Ayrıca "Gerek mübadillerden, gerek diğer vatandaşlardan borçlanma sureti ile kendilerine arazi verilmiş olan küçük çiftçilerin bu sebepten mütevellit borç yüklerini tahfif (hafifletmek) için tedbirler teklif etmeği düşünüyoruz" ifadesiyle çiftçilere yönelik mesaj verilmiştir. Eğitim sisteminin geliştirilmesi hususunda da hükümetin alacağı önlemler sıralanmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1930d: 35).

Beşinci İnönü hükümetinin bütçesinden sosyal politika kapsamında ayrılan bütçe miktarları önceki hükümetlerle benzerlik göstermektedir. SMİV Vekâletinin 1931 yılı bütçesi 3.721.043

TL'dir. Bu bütçenin içerisinde sağlık harcamaları ağırlıkta olup sosyal yardım alanına sınırlı miktarlar ayrılmıştır. 1930 ve 1939 yılları arasında sosyal yardım alanında sorumlu tutulan ve büyük ölçüde sosyal politika tedbirlerinin alınmasında görevli olan Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti bütçesinde sağlık konularına ilişkin yatırım ve hizmet giderleri dışında sosyal yardım kapsamında ele alınacak giderler yer almaktadır. Bunlar; "İçtimai Yardım", "Çok Çocuklu Ailelere Yardım", "Zehirli ve Boğucu Gazlar ve Hava Hücumundan Korunma Masrafı", "İçtimai Muavenet İşleri Müesseseleri Masrafı", "Doğum ve Çocuk Bakım Evleri", "Muhacirin İskân İşleri Genel Masrafları"dır. **Tablo 3'**de görüleceği üzere yıllar itibariyle genel bütçeden Bakanlığa ayrılan pay belli ölçüde artış göstermektedir.

Tablo 3. Devletçi İktisat Politikaları Döneminde Genel Bütçeden SMİV'ne Ayrılan Bütçeler (1930-1939)

Bütçe Yılları	Genel Bütçe (TL)	SMİV Bütçesi (TL)	SMİV'nin Bütçede Payı (%)
1930	222.646.523	4.502.216	2,02
1931	186.582.005	3.721.043	1,99
1932	169.146.747	3.501.884	2,07
1933	170.474.794	4.186.884	2,46
1934	184.075.636	4.742.884	2,58
1935	195.011.053	4.820.587	2,47
1936	212.755.580	5.458.180	2,57
1937	231.017.776	6.498.737	2,81
1938	249.954.020	7.901.780	3,16
1939	261.064.192	8.471.000	3,24

Kaynak: TBMM Zabıt Ceridesi, 1931-1939 https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_erisim.butce

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti bütçesinde "İçtimai Muavenet İşleri Müesseseleri Masrafı" kaleminde, sosyal yardımlara ayrılan miktarlar tespit edilmektedir. Sosyal Yardım ödeneğinin ağırlıklı olarak tedavi hizmetlerine ayrıldığı görülmektedir. Bu hizmetler kapsamında

bütçe kaleminden yararlanan kuruluşlar ise sınırlı sayıdadır. **Tablo 4**'de görüldüğü üzere bu kalemden Sağır, Dilsiz ve Körler Müessesesi gibi kuruluşların yanında Ebe Talebe Yurdu ve Küçük Sıhhat Memurları Mektepleri gibi sağlık personeli yetiştiren okullara da ödenek verilmiştir. Her ne kadar bu masraf kaleminde “içtimai muavenet” kavramı geçse de bu ödeneğin sağlık alanında tedavi ve eğitim giderleri için kullanıldığı görülmektedir. Tıp eğitimi eğitim gören muhtaç-fakir öğrencilerin iâşe, barınma, yol ve sağlık gibi giderleri bu masraf kaleminden karşılanmaktadır.

Tablo 4: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti Bütçesinde “İçtimai Muavenet İşleri Müesseseleri Masrafları” Kaleminde Yer Alan Ödenek Miktarları

İçtimai Muavenet İşleri Masarifi	Bütçe Yılı ve Ayrılan Ödenek Miktarı (TL)			
	1932	1933	1938	1939
Kuruluşlar				
Çocuk hastanesi	60 000	60 000	78000	85000
Numune hastaneleri	120 000	178 000	385000	425000
Zonguldak hastanesi	14 000	14 000	22430	38000
Akliye ve asabiye hastaneleri	256 412	263 000	344000	370000
Verem sanatoryumu	32 500	59 769	121000	360000
Muayene ve tedavi evleri	30 000	25 000	50630	55630
Sağır, dilsiz ve körler müessesesi	13 000	13 000	21170	30000
Leyli tıp talebe yurdu	121 917	147 000	287220	287350
Ebe talebe yurdu	0	1000	5000	0
Doğum ve bakım evleri*	140 000	155 844	230 760	105000
Küçük sıhhat memurları mektepleri	0	0	14000	15000
Cüzzam hastanesi	0	0	0	40000

*Memurlar ve müstahdemler ücret ve harcırahları, amele ücreti, iâşe, tesisat, demirbaş(makine, alet ve edevat), malzeme, ilaç, masarifi idare ve vesaiti nakliye masrafları ve sair masraflar bu kurumlara ödenen tüm ödemeler şeklinde ele alınmıştır.

Kaynak: (TBMM Zabıt Ceridesi, 1933: 236-237; TBMM Zabıt Ceridesi, 1939b: 106)

Bütçe giderlerinin sosyal politika kapsamında yorumlanacak bir başka kalemi ise genel bütçe içinde Maliye Vekaletinin bütçe masrafları bölümünde yer alan “İstisnai Masraflar” kalemidir. Bu kalem kapsamında sınırlı düzeyde de olsa Darüşşafaka, Çocuk Esirgeme Kurumu, Türkiye Kızılay Cemiyeti, Halkevleri gibi sosyal yardım faaliyeti yürüten kuruluşlara yardım

yapıldığı görülmektedir. **Tablo 5'**de sosyal yardım ve koruma alanında çalışan cemiyetlere Maliye Bakanlığı bütçesinden ayrılan ödeneklerde bazı yıllarda artış yapıldığı, bazı yıllarda ise cemiyetlerin değiştiği görülmektedir. Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumu gibi cemiyetlere ayrılan miktarlar aynı zamanda başka bakanlık bütçelerinde de görülmektedir.

Tablo 5. Maliye Vekaleti Bütçesinde 'İstisnai Masraflar' Fashında Yardım Cemiyetlerine Ayrılan Ödenekler (1930-1939 Yılları)

Cemiyetin Adı	Bütçe Yılları							
	Ödenek Miktarları TL							
	1930	1931	1932	1933	1936	1937	1938	1939
Darüşşafakaya muavenet	1 000	15000	15000	15 000	15 000	15000	15000	60000
Himayei Etfal cemiyetine (Çocuk Esirgeme Kurumu)	45000	20000	3000	20000	18 000	18 000	18 000	18 000
Hilâli Ahmer(Kızılay) cemiyetine muavenet	100000	25 000	653000	3000	202880	12 880	15 000	15 000
Evkaflara (Vakıflara) muavenet	0	200000	50 000	0	93 000	93 000	93 000	93 000
Sporu himaye eden cemiyetlere yardım	20000	40000	50 000	50000	289568	239568	239 570	0
Türk ocaklarına muavenet	30 000	3000	---*	---	---	---	---	---
Gençlik Teşkilatına Yardım	---		---	---	111600	111600	111 600	0
Halkevlerine Yardım	---		---	---	479880	479880	479 880	741 000
Türk Maarif cemiyetine yardım	---		---	---	0	30 000	30 000	30 000

Hudut ve sahiller sıhhat umum Müdürlüğü bütçesine yardım	---		---	---	215000	500000	100 000	0
Milli iktisad ve tasarruf cemiyetine yardım	---		---	---	10 000	10 000	10 000	10 000

* (---) şeklinde belirtilen bütçe miktarları, bütçe yıllarında bu kaleme dair bir ödeme kalemi olmadığını göstermektedir. Örneğin Halk evlerinin 1932 yılında kurulması ve Türk Ocaklarının aynı tarihte Halkevlerine devredilmesi bu ödenek kalemlerinde değişikliği açıklamaktadır.

Kaynak: (TBMM Zabıt Ceridesi, 1933; TBMM Zabıt Ceridesi, 1937a; TBMM Zabıt Ceridesi, 1939).

Vakıflar Umum Müdürlüğü (Evkaf Umum Müdürlüğü) ise genel bütçe içinde yer alan ve sosyal politika uygulamalarından sorumlu bir kuruluş olarak dikkate alınması gereken bir başka kurumdur. Vakıflar Umum Müdürlüğü bütçesinde de masraf bütçeleri içinde iki ayrı kaleme sosyal politika kapsamında okunacak bütçe giderlerine yer verilmiştir. Bunlar; ‘Muavenet’ ve ‘Zatî Maaşlar’ gider kalemleridir. Muavenet gider kalemleri Darüşşafaka, Çocuk Esirgeme Kurumu, Türkiye Kızılay Cemiyeti, Maarif Cemiyeti gibi sivil toplum kuruluşlarına ayrılan bütçelerden oluşmaktadır. Çeşitli bütçe yıllarında farklı cemiyetlere ödemeler yapılmıştır. Ayrıca emekli dul ve yetim maaşları kapsamında yapılması öngörülen yardımlar da bu kalem içinde yer almıştır.

Çok dağınık şekilde yardımlar için neredeyse birkaç bakanlık bütçesinden ödenek ayrılması, bütünleştirilmiş bir bütçe anlayışı olmadığı şeklinde değerlendirilebilir. Bununla birlikte bütçede sosyal yardım alanında çalışan cemiyetlere çeşitli bakanlık bütçelerinde yer verilmiş olması da devletin ve hükümetlerin bu cemiyetleri desteklediğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

TBMM’de yapılan yıllık genel bütçe kanun görüşmelerinde Maliye Bakanlığı tarafından her yıl hazırlanan bütçe cetvellerinde ‘D’ cetvelleri genel itibariyle bakanlık personel ve giderlerine ayrılmıştır. Bu giderler kapsamında teşkilatların giderleri de yer almaktadır. SİMV’ne ayrılan bölüm incelendiğinde bakanlığın sağlık alanındaki harcama giderlerinin sosyal yardım kurum ve kuruluşlarına ayrılan giderlerden çok daha fazla olduğu görülecektir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1934; TBMM Zabıt Ceridesi, 1937a; TBMM Zabıt Ceridesi, 1939).

Yıllık bütçeler hükümetlerin sosyal politika alanında neler yaptığı ve yapacağını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Hükümet programlarında ortaya konulan hedefler bu bütçeler ile hayata geçmektedir. Bu nedenle program hedeflerinin ne kadarının hangi bütçe kalemlerinden

karşılandığı yukarıda detaylarıyla verilmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında Altıncı İnönü Hükümetinin hükümet programında yer alan hedefler sosyalpolitika hedef ve tedbirlerine ilişkin kullandığı bütçe kalemleri önemlidir.

Altıncı İnönü Hükümeti programında sosyal politikada kapsamında ele aldığı öncelikli konular ulusal sanayinin önemi, İş Kanununun yasalaşması ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Programıdır (Özdoğan: 2020). Programın iktisadi politika alanında milli paranın korunması amacıyla kanunların çıkarılması, Merkez Bankasının kuruluşunun tamamlanması öncelikli konular arasında yer almıştır. Hazırlanmakta olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) ise programda adının geçmemesine rağmen “Yerli sanayi inkişafı için kanuni ve içtimai tedbirlerimize devam edeceğiz” şeklinde yer verilmiştir. *Gerek kredi müesseselerinde gerek iktisadi teşekküllerde ziraatımızla hususi surette iştigalimize şahit olacaksınız*” sözleriyle de sanayileşme ve kalkınma hamleleri ile tarımsal üretimde desteklemelerin devam edeceği ifade edilmiştir. Programda “Memleket iktisadiyatımızda iş hayatını tanzim eden kanun layihası hazırdır” sözleriyle İş Kanunu’nun çıkarılacağını belirtilirken, bu hükümet döneminde kanunun meclisten geçerek yasalaşmasını sağlanamamıştır. Programın sosyal politika alanında yer verdiği konular ise sağlıkla ilgili konulardır. *“Sihhat mücadelemiz her müşkülât içinde başlıca işlerimizden olmakta devam edecektir. İçtimai muavenet hizmetlerini her vasıta ile teşvik ve tevsi etmeğe çalışacağız”*vurgusu yapılan hükümet programında “İçtima Muavenet” konusu hükümetin ancak destek ve teşvik ettiği bir alan olarak sunulmaktadır(TBMM Zabıt Ceridesi, 1931: 21-29).Bütçeden sosyal yardım alanında hizmet veren sivil toplum kuruluşlarına ödenek ayrılması şeklinde sunulan teşvik ve destekler dışında yeni bir program veya anlayış farkı getirilmemiştir. Altıncı İnönü hükümetinin kuruluşundan sonra gerçekleştirilen Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Büyük Kongresi hükümet programının uygulanması aşamasında önemli bir etki yaratması açısından önemlidir(Cumhuriyet Halk Fırkası: 1931).

Yedinci İnönü hükümeti dönemine damga vuran gelişme İş Kanunu hususunda atılan adımdır. Bu alanda 1924’den beri değişik tasarılar hazırlanmasına rağmen meclis süreci tamamlanmamıştı. Bu hükümet döneminde nihayet kanun meclisten geçmiş ve yürürlüğe girmiştir (İş Kanunu, 1936, 15 Haziran). Bu hükümet programında “Sanayileşmeye verdiğimiz ehemmiyet, her zamandan ziyade artmıştır” ifadeleri kullanılmış (TBMM Zabıt Ceridesi, 1935: 27) ancak BBYSP çerçevesinde yapılacaklara ilişkin detaylı bilgiler yer bulmamıştır. Görüşmeler esnasında Başbakan İnönü’nün“sanayileşmenin icabı olan soysal kanunları dikkatle hazırlıyoruz” (TBMM Zabıt Ceridesi, 1935:32) vurgusunu yapması da son derece önemlidir.

Birinci Celal Bayar Hükümeti programında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP) kapsamında Mustafa Kemal Atatürk'ün “emrettiği ikinci endüstrileşme planının” hazırlıklarına da yer verilmiştir. Tarım kesiminde çalışanların toprak sahibi olabilmelerine yönelik kanunların çıkarılacağı, ana ve çocuk sağlığının korunmasına yönelik çocuk bakımevleri ve dispanserlerin sayılarının artırılması ise bu hükümet programında öne çıkan başlıklardır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1937b: 20). İkinci Bayar Hükümeti ise bir geçiş hükümeti olması nedeniyle program sunmamıştır.

Birinci Refik Saydam Hükümetinin programında ise denk bütçe, vergiler ve kamu görevlilerinin maaşlarına ilişkin konulara önem ve öncelik verilmiştir. Programda sosyal yardım kurumlarının geliştirilmesine yönelik çalışmaların yapılacağından söz edilirken önceki hükümet programlarında da öne çıkan halk sağlığı konusuna bu programda da yer verilmemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1939a: 216).

Devletçi dönemle birlikte hızlanan sermaye birikimi ve bunun beraberinde sanayi kuruluşlarının artışı yeni istihdam yaratmak anlamına gelmekteydi. Sümerbank ve Etibank üzerinden gerçekleştirilen sanayileşme hamlesi aynı zamanda işçi sayısında artış getirmiştir. İlk kurulduğu 1933 yılında Sümerbank'da çalışan işçi sayısı 5000'ken 1940 yılında bu rakam 18 560'a yükselmiştir. Devletin Sanayi işletmelerinin tamamında 1938 yılı itibariyle toplam 70455 kişi istihdam edilmiştir. 1938-1948 yılları arasında devlet içinde çalışanların sayısının artış oranı ise %10,9'a ulaşmıştır (Aydemir, 2011: 438). Kesler (1949), Zonguldak ve Karabük'te çalışma ilişkilerine ilişkin yaptığı değerlendirmede devlete ait bu bölgelerde Ereğli Kömür İşletmeleri idaresinde çalışanların sahip olduğu sosyal koşulları sergilemektedir. Devlet burada çalışan işçilere her türlü sosyal koşulları sağlayarak yiyecek, ulaşım, barınma gibi imkanları sunmuştur. Bununla birlikte işçi sağlığı dikkate alınarak sağlık kuruluşlarının oluşturulması ayrı bir hizmet kalemi olarak sıralanmıştır. Devlet kendi işletmekte olduğu kuruluşlarda sosyal harcamaları arttırmış ve bu çerçevede emek arzı konusunda yaşanan sıkıntıların da önüne geçmeye çalışmıştır. Bu dönemde işgücünün sürekliliğini sağlamak devletin önemli bir görevi haline dönüşmüştür. Ancak burada değerlendirilmesi gereken önemli bir nokta devletin, bu sosyal harcamaları hangi nedenlerle yaptığıdır. Gerek işçilere barınma olanağı sağlamanın gerek sosyal birtakım hizmetleri sunmanın, işçiyi daimi şekilde iş yerinde tutmaya yönelik bir boyutu da vardır.

17 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen 3460 sayılı Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretile Kurulan İktisadî Teşekküllerin Teşkilâtile İdare ve Murakabeleri Hakkında Kanun, kamu iktisadi teşebbüslerinde çalışanların sosyal güvenliğine ilişkin birtakım düzenlemeler öngörmüştür. Tekaüt sandığı oluşturulması her bir işletme için kanunun getirdiği bir zorunluluktur.

Her işletme çalıştırdığı işçilerin maaşları oranında her ay bu sandıklara aktarılmak üzere % 5 kesintiye gidecekti (Resmi Gazete, 4 Temmuz 1938, Sayı:3950).

9 Temmuz 1945'te kabul edilen ve 1 Ocak 1946'da yürürlüğe giren İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu öncesinde Sümerbank bünyesinde çalışan işçiler için kaza ve maluliyet yardımı yönetmeliği ile hastalık ve vefat yardımı yönetmeliği çıkarılmıştır. Kamu kurumları açısından bakıldığında TCDD çalışanları 1936 tarihinden itibaren ücretli tatil olanağına sahip olmuşlardır(Özbek, 2006).

Devlet, Kamu İktisadi Teşekküller aracılığıyla hem istihdam yaratmış hem de özel sektöre nazaran daha yüksek ücret ve daha iyi sosyal haklar sağlamıştır. Kamu İktisadi Teşekküllerinin özellikle Anadolu'nun kırsal alanlarında kurulması, tarladan fabrikaya işgücünün transferini kolaylaştıran bir rol oynamıştır. Ancak bu işgücündeki mevsimlik dalgalanmayı kolaylaştıran bir etki de yaratmıştır. Kır ile iç içelik, işçileşme sürecini yavaşlatan bir rol oynamıştır. Devletin sosyal refah önlemlerini devreye sokmasında, işgücündeki dalgalanmanın önüne geçme amacı da vardır. Yemek, barınma, giyecek, sağlık hizmetlerinin yanı sıra, işsizlik, kaza, yaşlılık, annelik gibi alanlarda işçi haklarının korunmasına yönelik sosyal güvenlik önlemleri bu işletmelerde geliştirilmiştir (Kerwin, 1995: 113).

Sonuç

Tek parti dönemi olarak nitelenen Cumhuriyetin kuruluşundan çok partili döneme geçişe kadar olan süreçte iki ayrı iktisat politikasının hakim olduğu 1923-1929 ve 1930-1939 yılları arasında hükümet programlarının sosyal politika gündemleri dönemler itibariyle farklılaşmış ancak sosyal politika alanına devletin müdahale alanı giderek genişleyerek devam etmiştir.

Tek parti dönemine odaklanan bu çalışmanın zaman aralığı bu iki iktisat politikasının uygulandığı süreçlerle sınırlandırılmıştır. Bu iki farklı iktisat politikasının uygulandığı dönemlerde sosyal politikaların temel eksenini sağlık, nüfus ve eğitim alanında yapılan iyileştirmeler teşkil etmiştir. Her iki dönemin sosyal politika algısının temelini dayanışmacı sosyal yardım fikri oluşturmuştur. “İçtimaî muavenet” ve “sıhhiye” iktisat politikaları çerçevesinde örgütlenen sosyal politika alanının temel kavramlarını oluşturmuştur. Refah uygulamaları bu dönem itibariyle hayırseverlik vurgusu içinde gerçekleştirilmiştir. Sosyal politikanın gelirin yeniden dağıtımını önceleyen tedbir paketleri, devlet eliyle olmaktan çok halkın dayanışma ve yardımlaşma duyguları harekete geçirilerek gerçekleştirilmiştir. Osmanlı'dan miras alınan yarı özerk yarı devlet destekli sosyal yardımlaşma kurumları ile, sosyal yardım, devletin sorumluluk alanından çıkarılmıştır. Hilâl-

i Ahmer ve Darülaceze, Himaye-i Etfal Cemiyetleri gibi sosyal yardım kuruluşları dönemin güçlü sosyal politika aktörleri olarak görev yapmıştır. Ancak hükümetler her yıl bütçeden bu kuruluşlar için çeşitli bakanlıklar aracılığıyla ödenekler aktarmıştır.

İlk dönemdeki sosyal politika gündeminde savaştan çıkmış ülkede nüfusu arttırmaya yönelik tedbirler ağırlık kazanmıştır. Savaş sonrası yetim kalan kimsesiz çocuklar sorunu hükümetlerin gündemindeki öncelikli konulardan bir diğeri olmuştur. Salgın hastalıklar, ilk dönem hükümetlerinin önemle üzerinde durup çözüm ürettikleri bir başka alandır.

Devletçi iktisat politikaları döneminin sosyal politika gündemini ise artan işçi sayısı ile bağlantılı olarak çalışma ilişkileri ve sosyal güvenliğe ilişkin sorunlar belirlemiştir. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'ne ayrılan bütçeler ağırlıklı olarak halk sağlığı ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması amacıyla kullanılmıştır. Bunun yanında sosyal yardım alanı belediyelerin yanı sıra, Halkevleri ve Osmanlı'dan miras alınan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Çocuk Esirgeme Kurumu, Darüşşafaka, Darülaceze gibi yarı özerk yarı devlet kuruluşları katılımıyla ortak bir çalışma şeklinde gönüllülük esasına göre yürütülmüştür.

Liberal iktisat politikalarının uygulandığı birinci dönem ve devletçi iktisat politikalarının uygulandığı ikinci dönem arasında karşılaştırmalı bir değerlendirme yapıldığında hükümetlerin programlarında her iki dönem itibariyle sosyal politikalara ilişkin konuların farklılaştığı görülmektedir. İlk dönemde çok sınırlı bir sosyal politika gündemi yer alırken, ikinci dönem hükümet programları sosyal politika alanını giderek genişletmiştir.

Dönemler itibariyle bu yorumun yapılmasında işgücüne duyulan ihtiyacın artışı dikkate alınması gereken bir durumdur. Devletçi dönemde, emek arzındaki eksiklik daimi işçi bulma sorununu gündeme getirmiştir. Devlet işletmelerinde istihdam edilen “köylü-işçi” kitlesinin giderek artması, köyle bağı koparmamış bu işçilerin sıklıkla işi bırakmalarından kaynaklı istikrarsızlığı gündeme getirmiş, bu ise devleti özellikle çalışma yaşamı ilişkilerini düzenleme ve kontrol etme konusunda bir takım yasal düzenlemelere zorlamıştır.

Her iki dönemin sosyal politika anlayışı kamu ve özel olmak üzere ikili bir uygulama alanı oluşturmuştur. İlk dönem de devletin sosyal politika uygulamalarında zorunlu sosyal sigorta uygulamaları (emeklilik, yetim maaş ödemeleri gibi) dışında bir alanın bulunmadığı görülmektedir. İkinci dönemde ise devlet işletmelerinde sosyal politika bakımından (çalışma alanında maddi destekler, sağlık ve eğitim yardımları, giyecek ve yiyecek gibi sosyal yardımlar) sınırlı bir kesime ulaşma söz konusudur. Sosyal politikaların uygulama alanında en fazla sorumluluk üstlenen ise yerel düzeyde belediyeler ve sivil toplum kuruluşlarıdır. Halkevleri de sosyal politikaların bir alt

alanı sayılan sosyal yardım politikalarının uygulanmasında partinin yarı resmi yarı özel kurumları olarak görev yapan organlardan biri olmuştur. Ancak iki dönem boyunca sosyal politikalar, genel itibariyle hayırseverlik-gönüllülük esasına dayalı şekilde sürdürülmüştür. Hak sahibi olma durumu ise çok sınırlı bir kesimin yararlanabildiği bir alan olarak kalmıştır.

Kaynakça

- Askerî ve Mülkî Tekaüd Kanunu (1930), 11 Haziran, Resmi Gazete, Sayı:1517.
- Atatürk'ün söylev ve demeçleri II (1906 – 1938)*,(2006), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV.* (2006), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Avcıoğlu, D. (1976). *Türkiye'nin düzeni (Dün-bugün-yarın)*. Tekin Yayınevi.
- Aydemir, Ş. S. (2011). *İkinci Adam 1938-1950 (Cilt 2)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Belediyeler Kanunu . (1930, 14 Nisan). Resmi Gazete, Sayı: 1471.
- Beriş, H. E. (2015). *Tek Parti Döneminde Devletçilik*. İstanbul: Tezkire Yayıncılık.
- Boratav, K. (1977). 1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Değerlendirilmesi. *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu (1923-1938)* (s. 39-52). içinde İstanbul: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği Yayınları.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye'de Devletçilik* (2 b.). Ankara: İmge Kitabevi Yayıncılık.
- Boratav, K. (2018). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015* (23 b.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Briggs, A. (1961). The Welfare state in historical perspective. *European Journal of Sociology*, 2, 221-258. doi:<https://doi.org/10.1017/S0003975600000412>
- Buğra, A. (2018). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika* (9 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cem, İ. (1975). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*(5 b.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Coşar , N. (1995). Denk Bütçe-Sağlam Para Politikası Ve Devletçilik 1924-1938. N. Coşar içinde, *Türkiye'de devletçilik* (s. 259-292). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Cumhuriyet Halk Fırkası. (1927). *Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi (15–23 Teşrin-i Evvel 1927)*. Ankara: TBMM Matbaası.
- Cumhuriyet Halk Fırkası. (1931). *C.H.F. Programı*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Cumhuriyet Halk Partisi. (1948). *C.H.P. 25 yıl*. Ankara: Ulus Basımevi.

- Çavdar, T. (1992). *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Dilik, S. (1985). Atatürk Döneminde Sosyal Politika. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 40(1), 93-102. doi:10.1501/SBFder_0000001454
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds Of Welfare Capilalism*. Cambridge: Polity Press.
- İnalçık, H. (2005). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk Ve Adalet* (2 b.). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Işıkılı, Alpaslan, A. (1996). *İş Hukuku* (2 b.). Ankara: İmaj Yayıncılık.
- İş Kanunu (1936, 15 Haziran), Resmi Gazete, Sayı:3330
- Kepenek, Y. (1983). Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt.7, İstanbul: İletişim Yayınları. içinde s. 1760- 1796.
- Kerwin, R. W. (1995). Türkiye'de Devletçilik 1933-1950. N. Coşar (der), *Türkiye'de Devletçilik* Ankara: Bağlam Yayıncılık, içinde s. 97-114.
- Kessler, G. (1949). Zonguldak Ve Karabük'teki Çalışma Şartları. Çev. Ekmel Zadi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 2, 7-33.
- Kleinman, M. (2008). Kriz mi? Ne krizi? Avrupa Refah Devletlerinde Süreklilik Ve Değişim. A. Buğra, & Ç. Keyder, *Sosyal Politika Yazıları*,. İstanbul: İletişim Yayınları. içinde s.33-54,159-193).
- Koç, Y. (2003). *Türkiye İşçi Sınıfı Ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Koray, M. (2008). *Sosyal Politika*(3 b.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kuruç, B. (1987). *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (5 b.). (M. Kıratlı, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Makal, A. (1999). *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeler. Cilt 1 (24 Nisan 1920 – 22 Mayıs 1950)*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Ökçün, G. (1971). *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir, Haberler- Belgeler- Yorumlar* (2 b.). Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- Özbek, N. (2006). *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

- Özdoğan, F. (2020). *Tek Parti Dönemi Hükümet Programlarında İktisat Politikaları Bağlamında Sosyal Politikaların İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztamur, P. (2004). Büyük Buhran Ve Cumhuriyet Gazetesinde Yoksulluk Üzerine Söylemler 1929-1931. *Toplum ve Bilim*(94), 175-188.
- Pamuk, Ş. (1985). Osmanlı Ekonomisinin Dünya Kapitalizmine Açılışı. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 718-723). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şenkal, A. (2017). *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Talas, C. (1992). *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Talas, C. (1961). *İçtimai İktisat* (2 b.). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- Tanör, B. (1996). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeler*(4 b.). İstanbul: Afa Yayınları.
- Taşçı, F. (2017). *Türkiye'de Sosyal Politika Ve Dönüşüm: Zihniyet, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: SETA Yayınları.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1924). *1340 senesi bütçe kanun lâyihası ve muvazenei maliye encümeni mazbatası* (1/296). D.2, C.6, (28 Şubat 1340 Perşembe).
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1924b). D.2, C.10, B.13, (27.11.1924 (1340) Perşembe).s. 397- 410.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1925). *1341 senesi Muvazenei Umumiye Kanun lâyihası ve Muvazenei Maliye Encümeni mazbatası* (1/506). D: 2, Cilt: 18, (14.4.1341/1925 Salı), s.4-36.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1926). *1926 senesi muvazenei umumiye kanunu lâyihası* (1/734) ve D.2, C.25, (15 Mayıs 1926 Cumartesi). s. 470.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1927). *1927 senesi muvazenei umumiye kanunu layihası ve muvazenei maliye encümeni mazbatası*. D. 2, C.31, (9.4.1927 Cumartesi), s.9-16.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1928). *1928 senesi muvazenei umumiye kanunu layihası ve muvazenei maliye encümeni mazbatası*. D. 3, C.3, (19 Nisan 1928 Perşembe), s.151-166.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1929). *1/275 numaralı 1929 senesi bütçe kanunu layihası ve bütçe encümeni mazbatası*. D.3, C.12, (18.5.1929 Cumartesi), s.16-49.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1930a). *Belediye kanunu lâyihası*. D: 3, C: 18, (3 Nisan 1930 Perşembe), s.3-8.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1930b). *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu görüşmeleri*. D: 3, C: 18, (17 Nisan 1930 Perşembe) s.63-79, 86-102, 105-117, 121-123.

TBMM Zabıt Ceridesi . (1930c). *1/529 numaralı 1930 senesi bütçekananunu lâyihası ve bütçe encümeni mazbatası*. D. 3, C.19, B.59, (17.5.1930 Cumartesi), s.74-96.

TBMM Zabıt Ceridesi. (1930d). D: 3, C:21, (02.10.1930 Persembe).s. 34-72

TBMM Zabıt Ceridesi. (1931). D: 4, C:1, (09.05.1931 Cumartesi).s.22-29.

TBMM Zabıt Ceridesi. (1933). D.4, C.15, (15 Mayıs 1933 Pazartesi)s. 70-93 ve ekinde: *1/502 numaralı 1933 senesi muvazenei umumiye kanunu lâyihası ve bütçe encümeni mazbatası*. s.1-329.

TBMM Zabıt Ceridesi. (1934). 1/866 numaralı 1934 senesi muvazenei umumiye kanunu lâyihası ve bütçe encümeni mazbatası. D.4, C.22, B.58, (27 Mayıs 1934 Pazar). s.295:297,300,307.331:334.

TBMM Zabıt Ceridesi (1935), D:5, Cilt:1, (7 Mart 1935), s.27-32)

TBMM Zabıt Ceridesi. (1937a). D.5, C.18, B.63, (24 Mayıs 1937 Pazartesi). s. 172-205. Ekinde 1937 yılı muvazenei umumiye kanunu lâyihası ve bütçe encümeni mazbatası ekinde *Masraf Bütçeleri*: s.1-215.

TBMM Zabıt Ceridesi. (1937b). D: 5, C:20, (08.11.1937 Pazartesi).s.19-42.

TBMM Zabıt Ceridesi. (1939a). D: 5, C:29, (27.01.1939 Cuma). s. 214-220.

TBMM Zabıt Ceridesi. (1939b).D.6, C.2, (22 Mayıs 1939 Pazartesi), s.141-165. ve Ekinde *1939 malî yılı muvazenei umumiye kanunu lâyihası ve bütçe encümeni mazbatası -Masraf Bütçeleri*, s.105-106.

Tekeli, İ., ve İlkin, S. (1977). *1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. Ankara: ODTÜ.

Tezel, Y. S. (1982). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. Ankara: Yurt Yayınları.

Teziç, E. (1977). 1923-1938 Döneminde Siyasi Parti Programlarında Sosyal Ve Ekonomik Görüşler. *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu (1923-1938)*, İstanbul: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği Yayınları, içinde s. 63-72.

Tokgöz, E. (2001). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)* (6 b.). Ankara: İmaj Yayınevi.

Trak, A. (1983). Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları. içinde s. 1085-1089.

Tunçay, M. (1981). *T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)* (2 b.). Ankara: Yurt Yayınları.

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu. (1930, 6 Mayıs). Resmi Gazete, Sayı: 1489.

- Yerasimos , S. (1976). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: I. Dünya Savaşından 1971'e*, Cilt 3.(B. Kuzucu, Çev.) İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Yılmaz, M. (2005). CHP İlkelerinin 1937'de Anayasaya Girişi Ve Liberalizmin Yasaklanması. T. Bora, & M. Gültekinil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm, Cilt Ed. Murat Yılmaz, Cilt 7* (s. 197-204). İstanbul: İletişim Yayınları, içinde.
- Zürcher, E. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi* (7 b.). (Y. Saner , Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.